DESPRE ISTORIA TRADUCERILOR BIBLICE ÎN LIMBA ALBANEZĂ

INA ARAPI
Universitatea din Viena
ina.arapi@univie.ac.at

Zusammenfassung: Die Bibelübersetzung ins Albanische erfolgte unabhängig bzw. parallel in zwei verschiedenen Bereichen im Einklang mit der Einteilung der albanischen christlichen Gemeinde in zwei Konfessionen: katholisch im Norden und orthodox im Süden. Diese Linie, die durch die Mitte Albaniens verläuft, kennzeichnet auch die Grenze zwischen den beiden Hauptdialekten: Gegisch und Toskisch. Die Geschichte der Bibelübersetzungen ins Gegische beginnt mit dem bis dato ältesten Satz der albanischen Sprache, der sogenannten Taufformel (1462), entdeckt und veröffentlicht von N. Iorga (1915), findet ihre Fortsetzung mit dem ersten albanischen Buch von Gj. Buzuku (1555) und dauert bis heute an. Die Bibelübersetzungen für die Orthodoxen haben später eingesetzt. Das Ziel meines Artikels ist die Darstellung von Bibel-Übersetzungen in die albanische Sprache.
Schlüsselwörter: Bibel, Heilige Schrift, Bibelübersetzung, Altes Testament, Neues Testament, Evangelium, Albanisch, Gegisch, Toskisch.

Istoria traducerilor biblice în limba albaneză cuprinde două domenii de activitate paralele în conformitate cu despărţirea comunităţii creştine albaneze în două confesiuni: catolică în nordul ţării şi ortodoxă în sud. Această linie, care trece prin mijlocul Albaniei, marchează şi graniţa celor două dialecte principale ale limbii albaneze: geg şi tosc, ceea ce înseamnă că populaţia catolică este aşezată în arealul lingvistic geg, pe când cea ortodoxă în arealul lingvistic tosc. Trebuie spus de la început că istoria traducerilor biblice în limba albaneză prezentată de mine în acest articol pentru perioada de până la sfârşitul secolului al XVII-lea ia în evidenţă doar documentele care au supravieţuit timpului şi care au fost arhivate în Italia sau au fost aduse acolo de emigranţii albanezi, fiindcă în ţară, după cucerirea otomană, toate textele şi documentele scrise în legătură cu perioada anterioară au fost distruse (Sedaj 1999: 137-138 şi Shuteriqi 2005: 78, 119). De asemenea, nu vor fi menţionate aici dovezile şi indiciile despre traduceri biblice în albaneză care nu mai pot fi găsite şi trebuie a fi socotite ca pierdute.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

1. SECOLELE AL XIV–XVI-LEA

1. Istoria traducerii Bibliei în dialectul geg începe cu cel mai vechi text cunoscut în limba albaneză, aşa-zisa *Formulă de Botez* (1462), descoperit de marele savant român N. Iorga în Biblioteca Laurenziana din Florenţa (Codice Angeli, MS. Ashburnham 1167, fol. 2a-9a) şi publicat în 1915 la Bucureşti în cartea sa *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV^e siècle. Quatrième Sèrie (1453-1476)*. Este vorba de o singură frază cu alfabet latin ce sună aşa în limba albaneză: *Vnte'paghesont premenit Atit et birit et spertit senit* (Un të pagëzonj pr' emënit Atit e t'birit e t'shpertit shenjt/ Eu te botez în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh). Naşterea acestei fraze în *Vulgari Albanico* era un imperativ al timpului. Profitând de pacea relativă în teritoriile albaneze sub conducerea principelui Gheorghe Kastriotul Skanderbeg, după ani întregi de război aspru împotriva Turciei Otomane, arhiepiscopul oraşului Durrës, Pal Engjëlli (lat. Paulus Angelus, cca 1417-1470), întreprinde o vizită pastorală în Nordul ţării. Constatând că din cauza războaielor continue părinţii nu erau în stare să se deplaseze în mod liber şi să aducă pe copiii aflaţi în pragul morţii la botez în biserică, iar că bisericile erau distruse şi nefuncţionale, acesta dă voie la toţi credincioşii, adică şi la părinţi, să îşi boteze copiii acasă pronunţând fraza numită în limba lor maternă. În cadrul unui sinod care s-a desfăşurat la 8 noiembrie 1462 în Mat (Albania de Nord) arhiepiscopul dă clerului şi alte ordine şi îndrumări. Toate împreună sunt cuprinse într-o epistolă pastorală în limba latină (Shuteriqi 2005: 70-72 şi Sedaj 1999: 137).

2. Primul text biblic pentru ortodocşi în dialectul tosc pare să fie o pericopă a Evangheliei după Matei (27: 62-66), în total 14 rânduri scrise cu alfabet grecesc, aflate într-un codice grecesc păstrat în Biblioteca Ambrosiana din Milano (Martini-Bassi Catalogus Codicum Graecorum Bibliothecae Ambrosianae, Tomus I, Mediolani Impensis U. Hoepli, Codex 133, p. 63), descoperit de istoricul grec Spiridon Lambros şi publicat într-o revistă ateniană în anul 1906 (Sedaj 1999: 142-146). Documentul este nedatat, datarea aproximativă întinzându-se din secolul al XIV-lea până în secolul al XVIII-lea. După analiza paleografică a caracterelor şi a notelor muzicale care însoţesc textul este stabilit drept un document din secolul al XV-lea până în secolul al XVI-lea (Shuteriqi 2005: 48, Elsie 1997: 25[1]). Dacă este aşa, acest text ar fi cel mai vechi text cunoscut în limba albaneză care ar înapoia

[1]Elsie (1991): "The earliest record of Albanian in Greek is the so-called Easter Gospel or Pericope[1], no doubt from the end of the fifteenth or beginning of the sixteenth century, fifteen lines translated from the Gospel of St Matthew (27: 62-66). It was discovered by the Greek historian Spyridon Lampros (1851-1919) in 1906 in a Greek manuscript[2] preserved in the Ambrosian Library in Milan. The text, whose author is unknown, is in Tosk dialect, though not well translated. This work is somewhat of an exception to the Orthodox tradition, firstly in that it is two hundred years earlier than all other Albanian texts of substance in Greek script and secondly in that it was found in northern Italy. At any rate, we must wait a whole two centuries for the Albanians to rediscover Greek script for their writing". În: http://www.elsie.de/pdf/articles/A1991AlbLitGreek.pdf.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

datarea ei cu aproape un secol. Autorul textului este necunoscut. Traducerea este defectuoasă şi conţine câteva cuvinte greceşti, alfabetul nu i-a fost adaptat în mod satisfăcător limbii albaneze (Shuteriqi 1976: 29 şi 2005: 47). Din cauza aceasta s-a presupus că autorul textului ar putea să fi fost şi un preot grec. Vrem să subliniem că de la început dialectul geg nordic se scrie cu alfabet latin, pe când acel tosc din sud cu alfabet grecesc.

2. SECOLUL AL XVI-LEA

1. În acest secol încercările parţiale, începute probabil mai înainte, sunt încununate de o carte foarte importantă despre istoria traducerilor biblice, a literaturii şi a întregii culturi albaneze. Este vorba de aşa numitul *Meshari* (Missale/Liturghier) a lui Gjon, adică Ion Buzuku. Este prima carte scrisă existentă până azi în limba albaneză, în dialectul geg, păstrată într-un exemplar unic la Biblioteca Vaticana (în zilele noastre sub Ed. Prop. IV. 244). Cartea, care a avut iniţial 110 folii sau 220 de pagini, este deteriorată şi are în starea actuală doar 94 folii sau 188 de pagini; mai concret, lipsesc frontispiciul şi primele 18 folii. Din cauza aceasta nu cunoaştem titlul adevărat şi locul unde a fost tipărită. În legătură cu aceste probleme şi în general despre prima operă cunoscută în limba albaneză există o bibliografie vastă. Şi dacă n-ar exista o postfaţă n-am cunoaşte nici numele autorului. Dar, din fericire, pe ultima pagină el a făcut câteva notiţe decisive pentru noi. Aici autorul declară a fi preotul Gjon Buzuku, fiul lui Bdek Buzuku, care a scris această carte fiindcă în „limba noastră" nu există cărţi din Sfânta Scriptură, precum şi din pricina dragostei pentru „poporul nostru", adică populaţia catolică gegă din nordul ţării, poate neştiind ce dimensiuni istorice primordiale ar avea această iniţiativă a lui. El dovedeşte că a început scrierea la 20 martie 1554 şi a terminat la 5 ianuarie 1555 „fiind aceasta prima operă şi foarte greu de compus". Şi că cei care tipăreau aveau mari greutăţi şi erau siliţi să greşească pentru că lui, va să zică autorului, nu-i era posibil să fie pe lângă ei trebuind să ţină şi o biserică.[2] Dar nu este clar ce vrea să spună cu „prima operă": prima traducere de felul acesta sau prima carte scrisă în limba albaneză.

În afară de numele şi profesiunea de preot nu ştim altceva despre autor. Pe baza limbajului folosit, în special graiul geg nord-vestic, se pare că originea lui trebuie căutată pe malul vestic al lacului din Scodra, în periferia oraşului actual Ulcinj din Muntenegru. Mulţi cercetători sunt de părere că Buzuku a trăit în afara ţării şi anume în partea nordică a Mării Adriatice, undeva în regiunea Veneto unde se stabiliseră mulţi refugiaţi albanezi după cucerirea Şcodrei de către turci în anul 1479. Ei presupun, de asemenea, că şi cartea lui a fost tipărită aici sau în alte oraşe mari ale litoralului dalmatic.

Singura copie a aşa-numitului *Missale* al lui Buzuku a fost descoperită pentru prima dată întâmplător în anul 1740 de arhiepiscopul Skopjei, Gjon Nikolla Kazazi

[2] Vrea să spună o biserică care era într-un alt loc.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

din oraşul Gjakova, în Kosova, în Biblioteca Colegiului de Propaganda Fide, în cursul unei vizite la Roma. Este, de fapt, o operă liturgică, un amestec de breviar, lecţionar, ritual şi catehism, care conţine rugăciuni şi rituri pentru tot anul, multe fragmente din cărţile de rugăciuni, psalmi, litanii şi aproape toate slujbele catolice. Cea mai mare parte a operei o fac traducerile din Vechiul şi Noul Testament[3], cca 80%. În nicio altă carte din literatura veche albaneză nu se găsesc mai multe texte biblice decât aici (Sedaj 1999: 156). Cuprinde 15.400 de cuvinte cu un vocabular total de cca 1500 de lexeme. E scris cu alfabet latin de tip gotic folosit în Italia, căruia i s-au adăugat cinci caractere chirilice din alfabetul *bukvica* din Bosnia pentru sunetele care nu se găsesc în latină ori italiană. Caracterele seamănă cu cele folosite la Veneţia în anii 1523 şi 1537 în ceasloavele chirilice pentru catolicii din Bosnia (Elsie 1997: 36). Buzuku poate fi considerat autorul care a dat naştere limbii albaneze literare, deşi limba lui conţine multe trăsături arhaice. Stilul de scriere este plăcut şi fluid.

2. Pendantul tosc al missalelui lui Buzuku este o carte modestă. Reprezintă totuşi primul document scris în dialectul tosc, în timp ce pericopa evangheliară este fără dată. A fost realizat în Italia de Sud de arbëreshë[4] şi a fost publicată la Roma în anul 1592. Autorul, Lekë Matrënga în albaneză şi Luca Matranga în italiană (1567-1619), era un preot ortodox al comunităţii arbëreshe din Sicilia, născut la Hora e Arbëreshëvet (ital. Piana degli Albanesi care, din cauza religiei ortodoxe, în timpul său se numea Piana dei Greci), în sudul oraşului Palermo sau în Monreale. Data de naştere nu este sigură. S-a întors şi a slujit în satul său natal după terminarea studiilor la Roma când s-a publicat şi cartea. Opera are titlul *E mbsuame e krështerë* (*Învăţător creştin/ Învăţare creştină*) şi este, de fapt, un catehism, o traducere din italiană a operei latineşti a preotului iezuit spaniol Iacob Ledesma (1516-1575). Are 28 de pagini. Manuscrisul în trei variante diferite se menţine în Biblioteca Vaticană catalogat sub Codex Barberini Latini 3454, la fel şi singura copie existentă a cărţii publicate (R.G. teologia V. 1269). Din prima variantă a manuscrisului, care este autograful autorului, aflăm că Matranga a terminat traducerea la 20 martie 1592 la Piana dei Greci. În prefaţă autorul explică că a făcut-o pentru acei arbëreshë care nu înţelegeau varianta italiană a catehismului, accentuând că trebuia să fie util sutelor de familii din Calabria şi din Puglia (Elsie 1997: 38-39). Deşi foarte scurtă, opera lui Matranga este importantă ca prima operă a unui arbëresh şi ca prima operă în dialectul tosc. Matranga a folosit pentru prima dată în albaneza scrisă un alfabet pur latin fără adaosuri chirilice. Nu a fost influenţat de Buzuku pe care pare să nu-l fi cunoscut. Opera este alcătuită din 450 de cuvinte şi se deschide cu o poezie de opt versuri intitulată *Canzona spirituale*. Matranga devine în acest mod şi primul poet cunoscut în limba albaneză.

[3] De exemplu din Evanghelia lui Matei aproape jumătate, 503 de rânduri (Filipaj 2010: 229).

[4] Sunt albanezi care au părăsit ţara după invazia otomană. Ei şi-au conservat numele naţional vechi şi nu au întrerupt niciodată legăturile cu patria strămunilor lor.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

3. SECOLUL AL XVII-LEA–MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

În această perioadă se produc operele religioase de căpătâi care vor fi întrebuinţate secole întregi de populaţia catolică în nordul Albaniei.

1. Protagoniştii sunt un episcop şi un arhiepiscop, care lucrează în acest timp cu mult elan la asigurarea cărţilor religioase în albaneză şi amândoi ocupă un loc deosebit în acest domeniu. Primul, Pjetër Budi, s-a născut în 1566 în satul Gur i Bardhë (Piatră Albă) din regiunea Mat. A fost pregătit la instituţiile speciale ale Vaticanului, precum Collegium Illyricum din Loreto, pentru clerul din ţările balcanice. La vârsta de 21 de ani este hirotonisit şi trimis în Macedonia şi Kosova. Budi a jucat un rol foarte activ în lupta antiotomană. Obiectivul lui era o insurecţie a tuturor popoarelor balcanice cu participarea şi a compatrioţilor musulmani (Elsie 1997: 41). Între 1616-1622 Budi trăieşte în Italia. Scopul principal era observarea publicării operelor sale, peste o mie de pagini, şi anume:

– *Dottrina Christiana*, o traducere de 169 de pagini a catehismului lui Roberto Bellarmino, publicată la Roma în 1618. Un exemplar original, dăruit de autor la 29 ianuarie 1622, se mai păstrează la Biblioteca Vaticană sub R.I.VI.449. A fost retipărită în 1636, 1664 şi 1868, cu ocazia celei de-a 250-a aniversări[5]. Se ştie că în 1759 în magazinul Propagandei Fide erau încă 960 de copii (Elsie 1997: 43).

– Celelalte trei opere publicate în 1621, legate din motive practice într-un volum, catalogate în Biblioteca Vaticana sub Barberini VI. 56, sunt: un *Rituale Romanum* de 408 pagini cu rugăciuni şi împărtăşanii comentate; o operă foarte scurtă intitulată *Kush thotë Meshë këto kafshë i duhetë me shërbyem* (*Cine ţine slujbă trebuie să facă aceste lucruri*), 16 pagini cu explicaţii asupra slujbei, precum şi *Speculum Confessionis*, o traducere liberă de 400 de pagini după opera lui Emerio de Bonis.

Alfabetul folosit de Budi se aseamănă cu cel al lui Buzuku, deşi nu-l pomeneşte niciodată. În ciuda volumului mare de pagini, lexicul lui Budi este limitat, 2453 de cuvinte (Elsie 1997: 44). La 20 iulie 1621 Budi a fost numit episcop al regiunii Zadrima (Episcopus Sapatensis et Sardensis) şi un an mai târziu se întoarce în ţară unde activitatea sa are un caracter mai mult politic decât religios (Elsie 1997: 42). Moare în preajma Crăciunului 1622, înecat în fluviul Drin. Moartea lui a apărut suspectă şi deja atunci s-a spus că era victima unui complot, deşi nu exista, de fapt, nicio dovadă. Într-o scrisoare, devenită faimoasă între cercetători, datată 15 septembrie 1621 şi trimisă cardinalului Gozzadini la Roma el revelează că de 17 ani scrie fără întrerupere cărţi religioase pentru populaţia catolică albaneză şi sârbă în limbile lor materne, dar se pare că din cărţile în limba sârbă nu rămăsese absolut nimic[6]. Budi a lăsat şi mai multe meditaţii asupra temelor biblice în formă de poezie

[5] Considerăm ca primă publicaţie pe cea din 1636, fiindcă adevărata primă publicaţie, din 1621, fusese uitată.

[6] „... per spaccio di diecisette ani per quanto mi è stato possibile non ho mancato ad ogni diligenza, agiutare et confortare quei populi, et i medesimi Sacerdoti con essempij spirituali, scrivendo sempre libri spirituali alla lor lingua tanto a quelli della Servia, quanto a quelli

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

(3600 versuri). Cu toate acestea traducerile şi adaptările sale au a face în primul rând cu rânduiala/ desfăşurarea slujbei sau educarea şi pregătirea/ instruirea preoţilor şi a populaţiei catolice.

2. În faţa acestei situaţii putem spune că a doua culegere importantă a textelor biblice în albaneză este tratatul teologic-filozofic cunoscut sub numele prescurtat *Cuneus Prophetarum*[7] al arhiepiscopului Pjetër Bogdani, publicat pentru prima oară la Padova în anul 1685 şi reeditat de două ori la Veneţia, în 1691 şi în 1702, respectiv şase şi 11 ani mai târziu, cu noul titlu *L'infallibile verità della Cattolica fede*[8], iar de mai multe ori, parţial sau integral, până în zilele noastre[9]. Autorul reprezintă o personalitate multiplă cu o contribuţie remarcabilă în istoria Bisericii şi a literaturii albaneze considerându-se ca primul autor original al ei[10]. Pe frontispiciu se descrie ca: elev al Sacrei Congregaţii de Propaganda Fide, doctor de filozofie şi de teologie, odată episcopul Şcodrei şi administratorul Tivarului, actualmente arhiepiscopul Skopjei şi administratorul întregului regat sârb. După Sedaj (1999: 164), a fost cel mai mare biblist din perioada anterioară. Opera a avut un mare ecou din momentul compunerii şi a fost salutată de mai multe persoane renumite din Italia şi din partea vestică a Balcanilor, cum se vede din elogiile în versuri de la început, printre ele şi vestitul poet croat al timpului, Pavao Ritter Vitezović. Ea s-a bucurat de o răspândire foarte mare şi în interiorul populaţiei catolice albaneze. În lipsa unei publicaţii integrale cartea lui Bogdani a fost folosită ca Biblie în foarte multe familii catolice albaneze până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial.

---

dell'Albania, come hoggidi si vede per tutti quei paesi" (după Shuteriqi 1976: 59). Budi a şi predicat în limba sârbă (ilirică în limbajul timpului).

[7] Titlul complet al piesei întâi din prima ediţie a cărţii este: CVNEVS PROPHETARVM DE CHRISTO SALVATORE MVNDI, ET EIVS EVANGELICA VERITATE, ITALICE, ET EPIROTICE CONTEXTA, Et in duas Partes diuisa A PETRO BOGDANO MACEDONE SACR. CONGR. DE PROP. FIDE ALVMNO. Philosophiae, & Sacrae Theologiae Doctore, olim Episcopo Scodrensi, & Administratore Antibarensi; nunc verò ARCHIEPISCOPO SCVPORVM, AC TOTIVS REGNI SERVIAE ADMINISTRATORE, PARS PRIMA. PATAVII, M. DC. LXXXV. EX TYPOGRAPHIA SEMINARII. OPERA AVGVSTINI CANDIANI. SVPERIORVM PERMISSV. Şi al celei de-a doua piese: DE VITA IESV CHRISTI SALVATORIS MVNDI, ET EIVS EVANGELICA VERITATE ITALICE, ET EPIROTICE CONTEXTA, Et in duas Partes diuisa... (ca mai sus)... PARS SECVNDA (ca mai sus).

[8] Pentru titlul în întregime vezi Bartl (2007: 283-84).

[9] Din republicări menţionăm cea parţială a lui Weigand, *Cuneus Prophetarum von Peter Bogdan*, în „Balkan-Archiv", III (1927), p. 173-207 şi transcrierea diplomatică virtuală pe baza scanării ambelor piese ale operei: *Cuneus Prophetarum*. Part 1: Vetus Testamentum. Part II: Novum Testamentum [Data entered by Michiel de Vaan, 2003, on the basis of the edition by Giuseppe Valentini and Martin Camaj, München 1977]. În detaliu vezi Omari (2005: 16).

[10] Despre biografia lui P. Bogdani şi discuţiile în legătură cu ediţia a doua şi a treia a operei sale în Italia vezi între altele Bogdani (1977: 7-15), Bartl (2007: 273-284) şi Arapi (1996: 539-540).

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

Bineînţeles, este scrisă în alfabetul latin, aşa-numitul alfabet al Propagandei în filologia albaneză. Autorul are o pregătire lingvistică solidă şi ne dezvăluie în cuvântul înainte că realizarea operei a fost o muncă grea pentru el ca locuitor al unei anumite regiuni care a preferat ca limbă de scriere graiul oraşului Şcodra, ceea ce ne arată că începuseră deja încercările de a crea o koine literară gegă pe baza aceasta. Cartea reprezintă o ediţie de lux, înzestrată în mod bogat cu gravuri şi alte împodobiri. Caracterele sunt clare şi neconsumate, fiind prima carte tipărită în tipografia respectivă.

Tratatul teologico-filozofic în discuţie este împărţit după modelul bibliei în două părţi: partea întâi cu titlul: *Cuneus prophetarum de Christo Salvatore mundi et eius evangelica veritate* are 182 de pagini numerotate în care se tratează temele următoare: crearea omului şi a lumii pe baza Vechiului Testament, diferite chestiuni ale teologiei şi filozofiei creştine, viaţa profeţilor şi a sibilelor împreună cu profeţiile lor în legătură cu venirea pe lume a lui Christos. Partea a doua cu titlul *De vita Jesu Christi Salvatoris mundi et eius evangelica veritate* are 162 de pagini numerotate în care este vorba despre viaţa Sfintei Maria şi a lui Christos după Noul Testament. Această parte se închide cu o povestire a autorului despre originea veche şi ilustră a familiei sale, lucru care în cadrul obiceiurilor medievale n-a fost niciodată luat în serios[11], dar, având chiar o legătură cu un personaj istoric important al ţării în care ne găsim, nu poate fi ignorat. După ce crede că, bazându-se pe doi istorici medievali ca Mauro Orbini şi Pietro Luccari, a reuşit să dovedească că familia sa se trage din căpitanul Bogdani, servitor credincios şi devotat al împăratului Stefan Nemagna, dă în continuare şi două scrisori ca o confirmare/ legitimare a faptului acesta, două scrisori din jurul anului 1450, pe care le descrie ca având desenul/ imaginea autentică a flamurii lui Ianc Voievod. Prima, care este foarte scurtă, are ca autor pe despotul Đurađ (Branković) şi i se adresează Domnului Ianc, Voievodul Dunării, şi alta viceversa; este scrisă de ultimul pentru despotul sârb. El îl roagă pe Ianc să-l apere de armata turcă aflată în drum spre el. Răspunsul lui Ianc este lung şi aspru. Îl acuză pe despotul sârb ca fiind infidel şi trădător; cu intrigile sale a împiedicat pe aliaţi să se adune la locul stabilit în Kosova lăsând pe Ianc şi ostaşii săi singuri în faţa unei armate turceşti foarte puternice, el fiind silit să fugă în munţi unde a dat de Bogdani, care l-a ajutat să scape cu viaţă. Bogdani pretinde că aceste două scrisori i-ar fi fost dăruite strămoşului său de Ianc Voievod (v. anexa).

N-am găsit până acum în literatura respectivă nicio lămurire satisfăcătoare despre această mărturisire şi cred că este rândul istoricilor de a se confrunta cu ea şi a ne spune şi ei părerea lor. În acest text apare pentru prima dată în literatura

[11] "Di fronte a tale grandezza d'animo non può invece non farci sorridere la sua ingenua ambizioncina di voler figurare rampollo di famiglia principesca aggrappandosi al proprio cognome e ritenendo con ciò dimostrata una propria parentela con famiglie rinomate portanti il medesimo cognome, non pensando che si tratta d'un semplice patronimico (Bogdan = Teodoro) diffusissimo in tutta l'area d'influenza culturale e politica serba" (Valentini 1977: 13).

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

albaneză şi cuvântul *vlah* (Trimi Vlatke Mladenovichi me Vlahte vet), când este vorba de Vlatcă Mladenovichi cu valahii săi ca unul dintre aliaţii participanţi. Cartea lui Pjetër Bogdani este o mină de aur încă insuficient exploatată. Este în două limbi, fiecare pagină fiind despărţită în două coloane: cea din dreapta în albaneză şi cea din stânga în italiană. Are o ediţie modernă şi poate fi consultată uşor de orice specialist.

4. PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA. BIBLIA INTEGRALĂ ÎN MANUSCRIS

În septembrie 1824 a fost publicată pentru prima dată la Corfu Evanghelia după Matei în graiul tosc al regiunii Ghirocastra cu titlul *Të kthyeritë e shenjt Mattheut evangjelistiut ndë gjuhë shqipe ngaha jatro Vangjel Meksikoi* (*Traducerea sfântului Matei evanghelist în limba albaneză din partea medicului Vanghel Mecsicoi*) cu coloana din stânga în greacă. Traducătorul terminase munca deja la 5. 2. 1821[12]. Se crede că a fost o probă pentru ediţia integrală a Noului Testament care va urma trei ani mai târziu în 1827, la fel paralel în albaneză şi greacă, sub titlul *Dhiata e re e Zotit sonë që na shpëtoi Jizu Krishti mbë di gjuhe, do me thënë greqisht, edhe shkipetarçe* (*Testamentul Nou a Dumnezeului nostru care ne-a salvat Iisu Christos pe două limbi, va să zică în greacă şi albaneză*) (Shuteriqi 1972: 177, 184; Sedaj 1999: 175-6). Alfabetul folosit este o amestecare a caracterelor greceşti completate cu cele latineşti şi originale. O republicare a operei a fost făcută la Atena în anul 1858. Aceste opere au avut şi un mare interes practic. Ambele lucrări s-au bucurat de o mare răspândire la ortodocşii albanezi din Albania, Grecia şi Italia de Sud ajutându-i să strângă legăturile cu compatrioţii din ţară (Shuteriqi 1972: 190).

Prima ediţie integrală a Noului Testament în albaneză se datorează eforturilor mari întreprinse în acest domeniu de Societatea Biblică Londoneză (British and Foreign Bible Society), o organizaţie protestantă, şi a fost realizată de Vangjel Meksi (1760-1823), medic şi lingvist, şi publicată postum. Încercările Societăţii Biblice Londoneze pentru a da şi albanezilor posibilitatea de a pricepe Cuvântul lui Dumnezeu în limba lor maternă începuseră deja în anul 1816. În anul 1817 Societatea Biblică publicase o scrisoare din 28 august 1816 scrisă de scoţianul Robert Pinkerton, în care este vorba de această mare întreprindere (Sedaj 1999: 173-174).

Aceste realizări foarte importante au fost precedate de o fază premergătoare în cursul căreia clerici ai Bisericii Ortodoxe din Sudul Albaniei şi-au probat forţele în mai multe traduceri ale evangheliilor. Din această perioadă au rămas câteva manuscrise în Arhiva de Stat sau în Biblioteca Naţională din Tirana:

– aşa-numitul *Anonim von Elbasan* (60 de pagini, Arhiva de Stat Tirana) conţine diferite extrase din evangheliile în graiul geg (arhaic) von Elbasan cu un alfabet original, cel mai vechi cunoscut până azi, cu 40 de caractere pe bază glagolitică (Shuteriqi 1972: 91-2).

[12] Pentru tot Noul Testament din care s-a scos Evanghelia lui Matei.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

– aşa-numitul *Codice din Berat* al lui Kostandin Berati (cca 1744 - cca 1828) (Biblioteca Naţională, An. S/22F, 154 pagini, aproape 1764) cuprinde în primul rând rugăciuni scrise în albaneză cu alfabet grecesc (Shuteriqi 1972: 121-2).

– *Anonimul din Epir* cu o traducere a Evangheliei lui Matei, din secolul al XVIII-lea; la începutul secolului al XX-lea acest manuscris se găsea în proprietatea lui G. Schirò, un scriitor şi lingvist arbëresh din Sicilia (Shuteriqi 1972: 142). Autorul este un albanez din Epir.

– diferite manuscrise din secolul al XVIII-lea ale lui Dascăl Todri (de fapt, Theodhor Haxhifilipi, cca 1730 - cca 1805) cu un alfabet original de 53 de caractere. Marele albanolog austriac J. G. Von Hahn, ce a vizitat Albania în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ne anunţă că el a tradus în albaneză toată Biblia şi alte opere religioase. Dar cea mai mare parte a scrierilor sale a fost arsă de Biserică în anul 1827 când peste Elbasan s-a abătut ciuma[13]. Din ele au rămas doar slujba lui Ioan Gură de Aur şi unele fragmente din Ceaslov/ Cartea Orelor (Arhiva de Stat Tirana, Biblioteca Naţională din Viena) (Shuteriqi 1972: 156, Elsie: 95).

Unii autori anunţă că Biblia integrală în albaneză fusese deja tradusă în anul 1761 la Moscopole de Grigor Voskopojari (sfârşitul sec. al XVII-lea – 1772), devenit mai târziu arhiepiscopul Grigor von Durrës, cu un alfabet alcătuit de el însuşi. La baza alfabetelor originale stă această idee: albaneza, ca o limbă aparte, cere şi un alfabet potrivit. Ea nu se poate înfăţişa cum trebuie cu alfabetul grec sau latin. Manuscrisele lui Grigor sunt considerate ca fiind pierdute probabil în timpul distrugerii Moscopolei în anul 1769 (Shuteriqi 2005: 284-6, Sedaj 1999: 150). Elsie (1997: 95) este sigur că *Anonimul din Elbasan* este al lui.

În general, se poate socoti că în mănăstirile numeroase din Sudul Albaniei se făceau în continuare încercări pentru traducerea textelor biblice în albaneză. O problemă era chestiunea alfabetului. Fiind sub influenţa puternică a limbii greceşti oamenii de ştiinţă, scriitorii şi traducătorii din sudul Albaniei nu se simţeau deloc atraşi de alfabetul latin bine cunoscut şi folosit de secole în nordul ţării. Pe de altă parte, vrând în acelaşi timp să se distanţeze de alfabetul grec ei au cultivat tendinţa de a crea alfabete originale, ceea ce înseamnă că traducerile biblice au contribuit şi au avut repercusiuni şi la rezolvarea chestiunii alfabetului albanez.

Pentru populaţia catolică din Nord, Propaganda Fide scoate la 1845 două doctrine, amândouă compuse de doi misionari italieni: una de G. Guagliata, republicată în 1856 şi 1873, iar a doua de V. Basile (1818-82), republicată în 1873 (Shuteriqi 1972: 244-245). Apoi, şi mai multe lecţionare cuprinzând diferite fragmente biblice pentru nevoile slujbei (o listă incompletă la Sedaj 1999: 170-71). Sedaj (1999: 170) argumentează lipsa intereselor mai profunde în această direcţie cu o anumită mentalitate a albanezilor catolici pentru care era suficient ca explicările evangheliilor şi ale doctrinelor să fie în albaneză, ceea ce se îndeplinea prin operele

[13] Shuteriqi (1972: 179) crede că de fapt avem a face cu un act de răzbunare a Bisericii Greceşti din cauză că tocmai în acest an ieşise la Corfu traducerea albaneză a Noului Testament.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

lui P. Bogdani şi ale lui P. Budi (v. mai sus **3**), pe când Biblia însăşi trebuia să fie citită în latină.

La arbëreshë din Italia se constată o asemenea situaţie, deşi ei aveau o tradiţie mult mai bogată a cărţilor religioase în limba albaneză însoţită de o tradiţie lungă a muzicii bisericeşti, şi unde aproape orice parohie avea catehismul său în manuscris.

5. A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA — ANII ’90

Această perioadă este strâns legată de numele marelui lingvist şi traducător albanez Kostandin Kristoforidhi, care a acţionat sub egida şi cu ajutorul Societăţii Biblice Londoneze, aşa ca V. Meksi mai înainte.

Kostandin Nelko[14] (1826-1895) s-a născut în familia unui orfevru din Elbasan unde a şi murit, după ce petrecuse ani întregi în străinătate la Ioanina, Atena, Londra, Smirna, Istanbul, Malta şi Tunis. Elbasan este un oraş în Albania de mijloc, care devenise în acel timp un centru important cultural şi religios cu biserici şi mănăstiri faimoase ca acea a lui Ion Vladimir. Colaborarea lui Kristoforidhi cu Societatea Biblică din Londra începuse în anii 1860. El a tradus din greaca veche Noul Testament în dialectul geg[15] cu alfabet latin, publicat în 1872, şi în dialectul tosc cu alfabet grec, publicat în 1879, precum şi câteva cărţi din Vechiul Testament: psaltirea în toscă la 1866 şi în gegă la 1872, precum şi *Genesis*, *Exodos* şi *Deuteronomion* între 1880-1884. La început, poate ca o probă cum s-a întâmplat şi în cazul lui Meksi, a publicat la Istanbul în anul 1866 cele patru evanghelii şi faptele apostolilor în gegă.

Kristoforidhi a scris, de asemenea, şi o gramatică a limbii albaneze în greacă (*Grammatikê tês albanikês glôssês*, Istanbul 1882) şi a compus un dicţionar albanez-grec (*Lexikon tês albanikês glôssês*, Atena 1904, republicat transliterat de A. Xhuvani la Tirana în 1961). El a scris şi o istorie a Bibliei pentru elevii băieţi (Istanbul 1870), precum şi alte texte pentru şcolari. Toate acestea i-au adus denumirea „Tatăl limbii albaneze”; pentru alţii el era un „Luter albanez” (Elsie 1997: 98). Traducerile lui biblice au fost ultimele cu alfabet grec în limba albaneză.

Aproape paralel cu el doi savanţi arbëreshë din Italia de Sud traduseseră şi publicaseră fiecare în dialectul său, la Londra, Evanghelia lui Matei:

– Giuseppe Camarda din Sicilia: *Il Vangelo di S. Matteo*, tradotto dal testo greco nel dialetto albanese di Piana dé Greci in Sicilia da un nativo di questo luogo (Londra, 1868);

– Vincenzo Dorsa: *Il Vangelo di S. Matteo*, tradotto dal testo greco nel dialetto calabro-albanese di Frascineto (Londra, 1869) (Chiaramonte 2010: 54, Filipaj 2010: 236).

[14] Nu se cunosc motivele adevărate pentru schimbarea numelui, dar se presupune o legătură cu munca lui ca purtător al doctrinei cristiane şi ca filolog pentru recunoaşterea şi dezvoltarea limbii albaneze în cele două dialecte ale ei (Sedaj 1999: 182).

[15] Era prima traducere în gegă a întregului Nou Testament.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

Traducerile Noului Testament şi alte traduceri religioase în amândouă variantele limbii albaneze, gegă şi toscă, aveau şi o altă ţintă sau consecinţă: prelucrarea şi cunoaşterea ambelor dialecte, ridicarea şi afirmarea lor ca două variante literare şi mai târziu apropierea şi unificarea lor spre o limbă naţională comună (Mansaku 2010: 30). Ele au făcut posibilă folosirea limbii naţionale albaneze, fie în Biserica Catolică, fie în cea Ortodoxă.

Întreaga liturghie a Bisericii Ortodoxe a fost tradusă în mod complet de arhiepiscopul Theofan (Fan) Stilian Noli (1882-1965), o personalitate cu un impact enorm în viaţa societăţii albaneze din primul sfert al secolului al XX-lea ca politician, diplomat, scriitor, istoriograf, traducător al operelor literare şi bisericeşti şi ca întemeietorul Bisericii Autocefale Albaneze. Fan Noli a celebrat prima liturghie în limba albaneză la 22 martie 1908 la Boston (SUA)[16]. Până în 1941 el publicase aproape toată liturghia ortodoxă tradusă din limba greacă în albaneză. O listă a traducerilor sale liturgice din 1908-1951 care stau în legătură cu Sfânta Scriptură, în total nouă, o dă Filipaj (2010: 232-3).

La catolici, cum observă Monsignor Filipaj, se constată o perioadă goală de câteva secole (2010: 233). După proclamarea independenţei în 1912 se încearcă şi la ei ca rânduiala mesei să se facă pe deplin în limba albaneză. O listă a celor 26 de opere biblice şi liturgice pentru catolici din anii 1912-1992 o dă Filipaj (2010: 234-5, 237-240).

6. PERIOADA MODERNĂ — DUPĂ 1990. TRADUCERILE INTEGRALE

Prima traducere integrală a Bibliei în limba albaneză s-a făcut de preotul Dom Simon Filipaj (1925 în Muntenegru-1999 ebd.)[17] de-a lungul unei perioade de 40 de ani. Traducătorul cunoştea foarte bine latina, greaca veche şi italiana, dar putea consulta şi ebraica cu franceza. Vechiul Testament a fost tradus din NOVA VULGATA, pe când Noul Testament din textul ecumenic în limba greacă: THE GREEK NEW TESTAMENT (Ukgjini 2010: 24). Cum ne dovedeşte el însuşi traducerea a fost gata deja la 1 mai 1985, dar cartea a ieşit din tipar abia în anul 1994, pentru că recenziile, redactarea şi corecturile au durat foarte mult. Biblia în albaneză a fost publicată de editura Drita din oraşul Ferizaj în Kosova cu un tiraj de 35.000 de copii sub titlul *Shkrimi Shenjt. Besëlidhja e Vjetër dhe Besëlidhja e Re* (*Sfânta Scriptură. Noul şi Vechiul Testament*). Monsignor Filipaj aparţinea comunităţii albaneze din Muntenegru. El s-a născut în apropierea oraşului Ulcinj şi a petrecut toată viaţa în slujba populaţiei catolice gege din Muntenegru, dar Biblia a tradus-o în limba literară. În acest mod s-a închis o perioadă lungă care a început cu secole mai înainte şi s-a finalizat un proiect pentru care au contribuit generaţii întregi de preoţi şi intelectuali albanezi şi străini. Biblia lui Filipaj este utilizată în Biserica Catolică. El

[16] Mai înainte se oficia în greceşte.

[17] Bibliografia completă a operelor sale la Ukgjini (2010: 26).

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

a tradus şi *Biblia ilustrată pentru tineri* după versiunea americană a lui J. E. Krause şi S. Terrien (Zagreb, 1978; Ferizaj – Kosova, 1988).

Alte traduceri integrale sunt:

– Bibla integrală tradusă de S. Etches şi publicată de ECM (European Christian Mission) în 1993, republicată de Albanian Interconfessional Bible Society în 2003.

– Versiunea ABS (Albanian Bible Society), după textul italienesc de Nouva Diodati, publicată în 1994 pentru Biserica Evanghelică.

Între traducerile recente ale Noului Testament sunt de remarcat cea a doamnei Lea Plumbi-Frenzcke (editura Çabej, 1996), a lingvistului Vladimir Dervishi, numită CHC Version (2000) şi evangheliile traduse de papa Emanuele Girodano pentru arbëreshë în Italia de Sud: *Evanghelia lui Matei* (Cosenza, 2000, editura Mit) şi *Evanghelia, tradusă în arbăreşte*, care cuprinde, de fapt, cele patru evanghelii (Cosenza, 2006, ebd.). Limba folosită de el este un fel de arbăreşte standard, bazată pe graiul satului său Frasnita în Kalabrien (Giordano 2010: 122). De aceea, operele sale pot fi folosite de aproape toată comunitatea albaneză din Italia.

Bibliografie

A. Izvoare din literatura albaneză veche

Formula e Pagëzimit (Formula de Botez): Sedaj, Engjëll, *Formula e pagëzimit dhe dokumentet e tjera* (*Formula de Botez şi celelalte documente*), în: ziarul „Rilindja" din 21. 09. până 29. 09. 1989 (9 serii), Prishtina.

Anonimi i Elbasanit: Zamputi, Injac, *Dorëshkrimi i Anonimit t'Elbasanit – transliterim, transkriptim dhe koment* (*Manuscrisul Anonimului din Elbasan – transliteraţie, transcriere şi comentariu*), în: rev. „Buletin i Institutit të Shkencave", 1951, nr. 3 - 4, p. 64 –131.

Blancus, Franciscus: *Dictionarium Latino Epiroticum Una Cum nonnullis usitatioribus loquendi formulis*. Tirana. Editura Çabej (Fototipie), 2006.

Buzuku, Gjon: 1. Resuli, Namik, *Il „Messale" di Giovanni Buzuku*, riproduzione e trascrizione, Cittá del Vaticano, 1958. 2. Çabej, Eqrem, *„Meshari" i Gjon Buzukut (1555)*, botim kritik. [*„Missaleul" lui Ion Buzuku (1555)*. Ediţie critică],Tirana, 1968.

Matrënga, Lekë: Matzinger, Joachim, *Der altalbanische Text [E] Mbsuame e Krështerë (Dottrina cristiana) des Lekë Matrënga von 1592. Eine Einführung in die albanische Sprachwissenschaft*, Dettelbach, 2006.

Bogdani, Pjetër: Bogdano, Pietro, *Cuneus Prophetarum de Christo Salvatore Mundi*, München, 1977. (Facsimile după original, Padua 1685).

Budi, Pjetër: Svane, Gunnar, *Pjetër Budi*, *Dottrina Christiana (1618)*, Århus, 1985.

B. Literatură secundară

Arapi 1996: Ina Arapi, *Wien und die albanischen Schriftsteller*, în: „Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel -und Südosteuropa über die Stadt.", Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 1996, p. 539-567.

Bartl 2007: Peter Bartl, *Pjetër Bogdani und die Anfänge des albanischen Buchdrucks in Italien*, în: „Albanische Forschungen 25. Nach 450 Jahren. Buzukus «Missale» und seine Rezeption in unserer Zeit", herausgegeben von Bardhyl Demiraj, Editura Harrassowitz, Wiesbaden, 2007, s. 267-289.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

Bibla. Dhiata e Vjetër dhe Dhiata e Re (*Vechiul Testament şi Noul Testament*), ECM (European Christian Mission), Gute Botschaft Verlag, 1993.

Chiaramonte 2010: Zef Chiaramonte, *Arbëreshët dhe përkthimi i Biblës në shqipen standarde* (*Arbëreshii şi traducerea Bibliei în albaneza standard*), în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime)* (*Biblia în albaneză şi traducătorul Filipaj. Studii*), 2010, p. 51-56.

Elsie, 1997: Robert Elsie, *Histori e letërsisë shqiptare* (*Istorie a literaturii albaneze*), Tipăria Dukagjini, Tirana-Peja, 1997. În original: *History of Albanian Literature*. Social Science Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, 1995.

Filipaj 2010: Simon Filipaj, *Përpjekje përkthimi të Shkrimit Shenjt – Biblës në gjuhën shqipe* (*Încercări de traducere a Sfintei Scripturi – Bibliei în limba albaneză*), în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime)* (*Biblia în albaneză şi traducătorul Filipaj. Studii*), 2010, p. 225-250.

Giordano 2010: Agostino Giordano, *Prirje për një farë standardizimi të Arbërishtes: kontributi i Emanuele Giordano-s* (*Tendinţe pentru un fel de standardizare a limbii arbëreshë: contribuţia lui Emanuele Giordano*), în: Seminari XXIX Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Prishtinë, gusht 2010, 29/1 (Cel de-al XXIX-lea Seminar Internaţional despre Limba, Literatura şi Cultura Albaneză, Prishtina, august 2010, 29/1), p. 119-125.

Lloshi 1972: Xhevat Lloshi, *Un aperçu sur des manuscrits inédits de la traduction en albanais de la Bible au XIX*[e] *siècle*, în: „Akten des Internationalen Albanologischen Kolloquiums, Innsbruck 1972", Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 41, 1977.

Lloshi 2012: Xhevat Lloshi, *Përkthimi i V. Meksit dhe redaktimi i G. Gjirokastritit 1819-1827* (traducerea lui V. Meksi şi redactarea lui G. Gjirokastriti 1819-1827), Editura Onufri, Tirana, 2012.

Mansaku 2010: Seit Mansaku, *Historia e shqipes së shkruar dhe përkthimi i Biblës në shqipen standarde* (*Istoria limbii albaneze scrise şi traducerea Bibliei în albaneza standard*), în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime)* (*Biblia în albaneză şi traducătorul Filipaj. Studii*), 2010, p. 28. 33.

Omari 2005: Anila Omari, *Pjetër Bogdani dhe vepra* (*Petre Bogdan şi opera sa*), în: Pjetër Bogdani, *Cuneus Prophetarum (Çeta e Profetëve)*, botim kritik me një studim hyrës, faksimile të origjinalit, transkriptim e shënime përgatitur nga Anila Omari [Pjetër Bogdani, *Cuneus Prophetarum (Ceata Profeţilor)*, ediţie critică cu un studiu introductiv, facsimilele originalului, transcriere şi notiţe pregătite de Anila Omari], Tipăria Mësonjëtorja, Tirana, 2005, p. 7-17.

Qendra 2010: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik (Centrul de Studii Albanologice & Institutul de Filozofie şi Teologie), *Bibla shqip dhe Filipaj (studime)* (*Biblia în albaneză şi traducătorul Filipaj. Studii*), Editura Gjergj Fishta, Lezhë (Albania), 2010.

Sedaj 1999: Engjëll Sedaj, *Bibla & përkthimet e saj në gjuhën shqipe* (*Biblia & traducerile sale în limba albaneză*), Editura SHTUFI, Prishtinë, 1999.

Shuteriqi 1976: Dhimitër Shuteriqi, *Shkrimet shqipe në vitet 1332-1850* (*Scrierile albaneze în anii 1332-1850*), Tipăria Mihal Duri, Tirana, 1976.

Shuteriqi 2005: Dhimitër Shuteriqi, *Tekstet shqipe dhe shkrimi i shqipes në vitet 879-1800* (*Textele albaneze şi scrierea albanezei în anii 879-1800*), Tipăria Mësonjëtorja, Tirana, 2005.

Solano 1965: Francesco Solano, *Nota per una traduzione liturgica nella lingua arlbanese*, în: „Bolettino della Badia Greca die Grottaferrata I-IV", Grottaferrata, 1965.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

Ukgjini 2010: Nikë Ukgjini, *Rreth personalitetit të dom Simon Filipajt* (*Despre personalitatea lui dom Simon Filipaj*), în: Qendra e Studimeve Albanologjike & Instituti Filozofik dhe Teologjik. *Bibla shqip dhe Filipaj (studime)* (*Biblia în albaneză și traducătorul Filipaj. Studii*), 2010, p. 21-27.

Valentini 1977: Giuseppe Valentini, Presentazione, în: *Cuneus Prophetarum* a Pietro Bogdano. Patavii MDCLXXXV, Editura Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1977.

Young 1991: David Young, *Albanian Gospel History*, AET, Wrexham (UK.), 1991, 40 p.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

Anexă

A N T I C H I T A
D E L L A C A S A
B O G D A N A

I M P E R A T O R E S T E F A N O di Caſa Nemagna diviſe il ſuo ſtato alli ſuoi più benemeriti Capitanij e per fedeltà, e potenza : qella parte, che da Ferri vulgo Samocovo, s'eſtende fino al fiume Aſſio, qual ſcorre per mezzo Scopia, la diede à B O G D A N huomo retto, come dice Marino Vrbini *de Regno Slavo* foglio 267.
E l'iſteſsa Caſa B O G D A N A continuò nell'officcio di governo fino al tempo di Murath 2. ſoſtenendo la carica di Luogotenente die G I O R G I O D E S P O T A die S E R V I A Reſidente in Samandria. Pietro Luccari nelli Annali di Raguſa lib. 30. pag. 95, cavandoſi l'iſteſso dalle lettere, che ſeguono con il vero Diſegno del Stendardo di Giovanni Hunniade detto Ianco Voivoda Capitano del Danubio in circa l'anno 1450. donato nella ſua fuga à B O G D A N I ſuo preſervatore dalle Mani de'Turchi, e Fratello giurato, come ſi hà per antica traditione.

L E T T E R A

Mandata dal Signor Zorzi Deſpot,
al Signor Zuanne Capitano del
Danubio.

Dal Signore DESPOT à voi Signor Zuanne da me amato, quanto all'età in luogo di figlio, quanto alli tuoi virili∫∫imi portamenti riverito in lugo di Padre; ſappi fiolo, come il Signor Turco hà adunato grande e∫∫ercito, minacciando di darmi addo∫∫o; pretendendo ancor, che tutta la gente, e luoghi miei, & me ſotto vecchiai cacciar del mio luoco Smederavo. Però vi prego, quanto io pregar po∫∫o, ſiate contento di adunar il poter con l'ingegno vo∫tro, & tenere modo di ſuarentar questa tanto importanti∫∫ima impre∫a: offerendomi, che in loco di re∫tauro tu habbi tutte le terre, & lochi miei in arbitrio, & dominio tuo, ſalvo à me rimanga la Città di Smederova con ogni mia ſottommi∫∫ione, offerendomi per ſempre ſtar obligato, quanto ta∫petta al vero Padre ver∫o il ſuo Fifgiuolo, & à e per ſempre m'offero, & racomando.

R I S P O S T A
DAL SIG. ZVANNE
AL SIG. DESPOTI.

O D E S P O T I Havendo io ricevuto lettere da voi, dandomi avvi∫o dell'ira ſdegno, & deliberatione fatta dal Gran' Turco ver∫o te, Imperio tuo, ricercandomi

BDD-A19621 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

per agiuto, & favore, doppo che da te, & fraude tua mi attrovo molto abaſſato, & indebolito & eſſo Turco inanimato, & ingrandito, mi ſon aſtretto con lacrime alli occhi di darti queſta riſpoſta. Conſiderando, che per falſe opere tue la tua vigilia anuncia à me con tutto lo reſto della povera Servia. & Ongaria la paſſionata feſta[18]. Appreſſo dunque così vi dico. O infedele rebello dell'Omnipotente Iddio, della fede di C H R I S T O, del proprio Sangue tuo, anco di me povero Capitano, non ti arricordi del tempo della addunatione, & fede promeſſa, e data fra noi Chriſtiani, di far il vostro sforzo, & andar à trovarſi col Signor Turco à fronte à fronte, avanti che lui venga alle case noſtre proprie: nella qual ſcongiura, & fede Chriſtiana fù tra noi giurato ſopra li Sacri Dei Evangelij di mantener il giorno con la fede di trovarſi al loco tra noi destinato. In tal lega fú il valente Vlatko Mladinovich con li ſuoi Vallachi: fù il Valente Scanderbeg con li ſuoi Albaneſi, e fù poi la tua infedeltá con li tuoi poveri Serviani: fù anco io povero Capitano con li miei valoroſi Ongari. Data la fede, & aſſegnato il giorno di trovarſi al loco nominato C O S S O V A, io per non mancar di fede, & come Zeloſo, & affettionato alla conſervatione, & honor della miſera Chriſtianità, m'inviai, & à tempo giunſi al loco deſtinato: dove che per mezzo della tua falſa operatione alcuno delli prenominati Signori Chriſtiani in tal loco non ſi vedeva, salvo l'innumerabili Trabache, & Padiglioni con l'eſercito del Signor Turco; & in quel punto dettero mano à Trombe, Tamburi, Nacare, e facendo ſegno di battaglia, & in un tratto ſi miſero à Cavallo, tutta Villa piangendo verſo le miſere genti mie, de ſorte, che all'ultimo quaſi tutti reſtarono in detto loco morti, & mal menati. Io povero Capitano fui aſtretto tanto vituperoſamente à ſcampare nel Monte chiamato Cicaviza, dove per mia buona ſorte mi ſcontrai in B O G D A N, quale tolſi per mio fratello giurato, richiedendolo, che mi conduca alla voſtra Città di Smederova; credendo da voi eſſer ben viſto, & delle mie diſgratie vi condoleresſte, con qualche bella eſcuſatione della vostra ribellione, m'inginocchiai alli piedi voſtri, piangendo, & riconoſcendo la mia diſgratia, & in conto di reſtauro, oltre che mi meteſti nelle tue oſcuriſſime prigioni, terminaſti di legarmi una'pietra alla gola, & annegarmi den Danubio: dove mediante le gran ſupplicationi di mercanti Raguſei, fù meſſo tempo di mezzo di non darmi così repentina morte, ne però reſtaſſi di non tenermi ſtretto, & con gran cuſtodia nelle tue prigioni. Tali nuove inteſero li miei Signori Vngari, dai quali fu concluſo più toſto perder il Regno di Vngaria, che inter laſciarmi perir per le tue empie mani; e così mandarono il campo verſo il tuo paeſe, abbrucciando, tagliando, & guaſtando quello, ſi come de luochi del capital nemico, tenendo la ſtrada della Città di Smederova con molto cattiva intentione. Il che veduto dalli principali tuoi Baroni, vennero davanti à te, avvertendoti, e dicendo, à dovermi liberare, altrimente dovereſte prender il ſtato con la uita propria. All'hora conſiderata la potenza delli Signori Ongari, ne potendo far altro, mi liberaſte. Si che à me non ſi conviene per tanta tua infedeltà, & crudeltà

[18] În textul albanez se presupune că era sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului din august.

BDD-A19621 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)

romper guerra col Signor Turco: imperoche, ſe un altra fiata io reſtaſſi tradito dalli tuoi falſi; & predeſtinati tratti, li miei Signori Vngari con tutto il reſto della Chriſtianitade haverebbero cauſa di abbandonarmi in ogni mia adverſitade, e con gran ſcorno e vituperio mio tal agiuto ti daria. Si che quanto tu poi ſta, & agiuſtati, ne da me ſperi ſoccorſo alcuno... (după Bogdani 1977: nenumerotate).

BDD-A19621 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:44:40 UTC)